

Стан збереження археологічної спадщини та інших культурних цінностей в Україні

Археологічна спадщина України, яка несе в собі генетичний код держави, є однією з найбільших і найбагатших у Європі.

Збереження культурної спадщини як одного з головних чинників формування національної ідентичності, невід'ємної складової всесвітнього культурного доробку людства є обов'язком держави, відповідальністю перед світовою спільнотою та прийдешніми поколіннями.

Наразі прагнення суспільства визначитися з національною ідентичністю досягли піку. Втрата археологічних об'єктів культурної спадщини – невідновних свідків того, хто ми і як відбувалося становлення нашої держави – це злочин перед державою та її громадянами. І навпаки – робота у напрямку збереження культурної спадщини – це інвестиція в підняття рівня національної ідентичності, що матиме одним з наслідків зміцнення державності та безпеки держави, посилення запасу міцності держави.

Крім того, ставлення до культурної спадщини – один із промовистих індикаторів духовної зрілості держави. Культурна спадщина є потужним та надзвичайно ефективним інструментом підвищення статусу та покращення іміджу країни, адже досить часто саме самотутня культурна спадщина є візитівкою держави у світовому просторі.

Культурна спадщина є важливою складовою формування відповідальної ідеології, ставлення громадянина до власної країни та історії.

Водночас, об'єкти культурної спадщини приваблюють туристів у регіони їх розташування, позитивно впливають на показники економічного розвитку, виступаючи імпульсом для удосконалення інших елементів середовища, зокрема транспортної інфраструктури, об'єктів готельного та ресторанного бізнесу тощо. Культурна спадщина стає стимулом для залучення інвестицій, розвитку нових форм ділової активності малого бізнесу та підприємництва, впливає на загальний рівень культури регіону.

Об'єкти археологічної спадщини, що мають статус пам'яток, складають вагомую частку від загальної кількості пам'яток (наразі понад 65,5 тисяч з близько 140 тисяч) нерухомої спадщини України. Також нараховується понад 16800 об'єктів археології, що формально не є пам'ятками, але мають статус щойно виявлених.

Проте робота, спрямована на збереження археологічної спадщини, запобігання нелегальному обігу культурних цінностей, розшук та повернення незаконно вивезених культурних цінностей, не мала системного характеру та провадилася переважно зусиллями окремих організацій та пам'яткоохоронців-

ентузіастів.

Стан справ в галузі збереження археологічної спадщини та інших культурних цінностей характеризується проявами системної кризи у зв'язку з багаторічним ослабленням системи органів охорони культурної спадщини, слабким ресурсним забезпеченням ключових для розвитку галузі інституцій, відсутністю дієвих стратегій і програм, спрямованих на захист археологічної спадщини, слабким захистом виявлених і фактичною відсутністю захисту ще не виявлених об'єктів археологічної спадщини, руйнуванням археологічних об'єктів під час забудов, сільськогосподарської діяльності, неконтрольованим поширенням металодетекторного пошуку, нелегального обігу культурних цінностей.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про охорону культурної спадщини» усі пам'ятки археології, включаючи пов'язані з ними рухомі предмети, є державною власністю. Такі рухомі предмети підлягають віднесенню до державної частини Музейного фонду України, обліку та збереженню у порядку, визначеному законодавством.

На жаль, незважаючи на цінність кожної окремої знахідки, наша археологічна спадщина щороку бідніє через діяльність «чорних археологів», які, не маючи жодного стосунку до науки, завдають їй непоправної шкоди, руйнуючи і пам'ятки, і контекст знахідки.

Артефакти, перепродані «чорними копачами» колекціонерам старожитностей, за оцінкою вчених, втрачають до половини чи навіть 2/3 своєї справжньої історичної цінності, адже повністю випадають із контексту археологічної пам'ятки чи місця, де були знайдені.

Легальні наукові розкопки ведуться за певними методиками, коли досліджується кожен сантиметр ґрунту, враховується місце знахідки, на якій глибині, як предмет лежав, що було поряд. Відтак кожна знахідка «паспортизується», археологи складають плани поховань чи господарсько-житлових об'єктів, тощо.

Для археолога на першому місці - дослідження, наука, для копача - особиста нажива чи задоволення через торгівлю предметами археологічної спадщини, що за законом є власністю держави.

Україна вже давно зробилася міжнародним майданчиком із продажу-перепродажу археологічних пам'яток різного ступеня цінності. Працюють цілі інтернет-платформи, аукціони, що, за великим рахунком, є місцями панування “чорного ринку”. І це майже ніяк і ніким не регулюється, і складається враження, що не контролюється. Вітчизняне законодавство у цьому напрямку містить багато білих плям і потребує значних змін.

Всеукраїнська громадська організація «Спілка археологів України» зазначає, що в Україні вже на глибині до пів метра майже не залишилося металевих археологічних артефактів. Для значної кількості пам'яток це є глибина культурного шару, тобто металеві знахідки, які є головним джерелом інформації, там вибрані повністю. Така

ситуація склалася внаслідок моди на металодетектори й безконтрольного їх продажу та доступності.

Ця проблема має величезні масштаби. Розкопують навіть бульдозерами пам'ятки усіх епох, усіх археологічних культур і різновидів - кургани, поховання, городища тощо.

В публічний простір дедалі частіше потрапляють повідомлення, які свідчать про величезні масштаби правопорушень, а також про неефективність існуючого організаційно-правового механізму протидії відповідним протиправним проявам.

Так, поки Україна бореться за повернення кримських скіфських цінностей з Нідерландів, скіфська спадщина на території України – під загрозою знищення. Нерозвідані кургани скіфської доби, у яких можуть міститися надзвичайні цінності, руйнують і розкрадають. Так, влітку 2020 року суспільство сколихнула інформація про майже повне знищення внаслідок незаконних розкопок скіфського царського кургану Юрицина Могила поблизу села Скобелеве на Миколаївщині. Наразі Миколаївською обласною прокуратурою скеровано до суду обвинувальний акт за вказаним злочином, але виникає питання, **чому взагалі стало можливим, щоб на кургані понад місяць проводилися земляні роботи з використанням кар'єрного екскаватора і трактора**, внаслідок чого 2500-літня пам'ятка понад 8 м. заввишки і 85 м. у діаметрі була перетворена на величезних розмірів котлован? Цілком вірогідно, що саме з цього кургану вкрадені унікальні культурні цінності, з якими в Росії у 2020 році був затриманий экс-депутат Одеської міськради Олег Марков за підозрою у незаконному переміщенні через кордон РФ культурних цінностей у великих розмірах.

За оцінками археологів, згідно з даними зі звітів археологічних експедицій, щонайменше 70% археологічних об'єктів за останні кілька років зазнали сторонніх незаконних втручань. Однак ця цифра може бути більшою, оскільки тисячі пам'яток археології в Україні досі не поставлені на облік і не мають відповідних документів, тому такі втручання не завжди фіксуються.

Такого обсягу “чорної археології”, мабуть, немає ні в якій іншій країні світу. Ми можемо стати унікальною країною, де скоро не буде що досліджувати.

Фахівці з охорони пам'яток одними з основних причин цього, серед іншого, вважають доступність та неупорядкованість використання детекторів металу, які можна придбати цілком легально.

На думку археологів, є кілька «рівнів» грабіжницьких розкопок в сучасній Україні. На найвищому рівні роботи проводять професіонали-скарбошукачі та збувають обмеженому колу колекціонерів або переправляють за кордон. У різних областях країни працюють цілі команди чорних археологів з професійною технікою, які зі знанням справи обирають найцінніші об'єкти.

Проте набагато масовішим є пошук старожитностей любителями - «мисливцями» за скарбами. Зазвичай ці люди просто не розуміють, якої непоправної шкоди наносять науці та державі, хоча видобуток археологічних предметів - це, по суті, браконьєрство. Адже за законом такі знахідки належать державі.

В Україні, за різними підрахунками, на руках близько 250 тисяч детекторів

металу. Щосезону в поле з металошукачами виходять від 25 до 55 тисяч «чорнокопів» - на нелегальних розкопках працюють цілі артілі, котрі руйнують кургани й інші пам'ятки, а потім унікальні старовинні речі опиняються в приватних колекціях чи на аукціонах, зокрема й міжнародних.

Незаконні розкопки є цинічним і зухвалим мародерством, вони переслідують зрозумілі комерційні цілі. Їх підживлює наявність попиту на тіньовому ринку культурних цінностей, неврегульованість цієї сфери у законодавстві України. Безпрецедентним випадком є нещодавній арешт на сербському кордоні незаконно вивезеної з України археологічної колекції, яка включає, згідно з опублікованими цифрами, близько 2113 археологічних предметів - кількість артефактів, якою можна було би укомплектувати експозиції кількох районних музеїв.

Обсяги нелегального обігу археологічних предметів безпосередньо пов'язані з неконтрольованим пошуком та нелегальними розкопками.

За підрахунками фахівців, через українські аукціони щороку проходить така кількість археологічних предметів, яка перевищує, приміром, кількість предметів у археологічних фондах Національного музею історії України.

За спостереженнями українських вчених, за останні 20 років країна втратила назавжди цілі категорії знахідок, пов'язаних з певними періодами або археологічними культурами. Це означає, що археологічні пам'ятки, які відображали історію конкретних локальних регіонів, народів або подій, вже знищені повністю.

Рідкісні прикраси, унікальні шоломи, зброя, ритуальні предмети, яким більше, ніж три тисячі років - скарби, які є неоціненними для світової спадщини, - продаються за безцінь на українських інтернет-аукціонах.

Найбільшою в світі інтернет-площадкою з продажу археологічних предметів на сьогодні вважається український інтернет-аукціон Віоліті (*Violity*). Цього висновку, зокрема, дійшов кримінолог, історик та археолог з Великобританії Семюел Ендрю Гарді (Institute of Archaeology, University College London), який досліджує незаконну торгівлю культурними цінностями.

Сайт *Violity* здійснює продаж величезної кількості археологічних предметів, знайдених незаконно чи-то придбаних нелегально. Більшість предметів походять з України, про що відкрито обговорюється на форумі. Сайтом передбачена послуга доставки по Україні, але також є функції міжнародної доставки.

У 2018 р. через приватний аукціон *Violity* «чорні археологи» без жодної протидії уповноважених органів нашої держави продали срібний ритон - унікальний предмет скіфської доби, який знайшли на Вінниччині. Знахідку продали за 82,4 тисячі гривень приватній особі. Ні імені покупця, ні того, хто знайшов і продав раритет, дізнатися не вдалося.

Археологи стверджують, що на цьому аукціоні з'явилися унікальні предмети, які в нас ніколи не знаходили дослідники.

Однак через недосконалість законодавчої бази та недостатність взаємодії між органами охорони культурної спадщини та правоохоронними органами цей майданчик продовжує свою роботу.

Однією з найгучніших справ останніх років стала справа «Меча вікінга»,

знайденого «чорними копачами» у Бродівському районі Львівщини. Непомічений уповноваженими органами України, цей об'єкт, як і тисячі інших, був проданий на *Violity* і виявили його вже тільки естонські правоохоронці, коли меч намагалися незаконно ввезти в Естонію з Росії. В цьому випадку українському археологу (М. Левада), який зафіксував торги мечем на аукціоні і дізнався про виявлення меча в Естонії та про те, що Естонія має намір повернути меч в Російську Федерацію, вдалося достукатись до українських органів влади, які висунули вимогу про повернення культурної цінності в Україну і меч повернувся до нашої країни.

В 2019 р. на лондонському аукціоні *Timeline* за 11,875 фунта стерлінгів було продано бронзовий шолом, знайдений на території України. Уперше інформація про бронзовий шолом з'явилася на інтернет-аукціоні *Violity* зі стартовою ціною 10 тис. грн. Цей шолом був незаконно вивезений за кордон, декілька раз перепроданий для псевдолегалізації свого походження і виставлений, власне, на лондонському аукціоні. Про цю ситуацію відомо українським правоохоронним органам, однак шолом до цього часу не повернуто в Україну.

Іще одна тенденція пов'язана з відкритими продажами через міжнародну інтернет-площадку <https://www.ebay.com/>. За останні роки там з'явилися десятки продавців з України, які пропонують безліч невеликих археологічних предметів (фібули, пряжки, наконечники стріл, монети) з послугою відправки в будь-яку країну світу.

Загалом є лише кілька вдалих прикладів повернення українських скарбів після того, як якийсь артефакт «засвітився» на аукціонах України, а потім з'являвся на торгах в іншій країні. Адже повернути археологічну пам'ятку в Україну з-за кордону дуже непросто: важко як віднайти її там, так і потім довести, що вона справді з України.

Однак, що показово – культурні цінності на інтернет-аукціонах, як українських, так і зарубіжних відслідковують небайдужі археологи, іноді пошуком незаконно вивезених культурних цінностей займаються деякі українські музеї, які втратили свої колекції внаслідок Другої світової війни, але це все поодинокі випадки - в Україні не проводиться системної роботи, спрямованої на запобігання нелегальному обігу культурних цінностей, розшук та повернення незаконно вивезених культурних цінностей.

В Україні не організовано системної роботи з виявлення нелегального обігу археологічних предметів та інших культурних цінностей, зокрема не проводиться системний моніторинг інтернет-аукціонів та передача відповідної інформації до правоохоронних органів для проведення розслідування. Тому кримінальні справи за такими фактами практично не порушуються і, відповідно, продані предмети державою не розшуковуються, інформація про археологічні предмети, які були незаконно продані на такому аукціоні, про покупців та продавців археології не передається в бази даних Інтерполу, що полегшує подальший нелегальний шлях Українських культурних цінностей за межі України.

Склалася ситуація, коли «чорна археологія» та продаж знайденого практично не переслідується законом та спеціально уповноваженими органами держави, і

надзвичайно цінні артефакти безперешкодно покидають межі країни, а незаконні копачі продовжують спустошувати кургани.

Ускладнюється ситуація щодо протидії незаконним розкопкам та нелегальному обігу культурних цінностей тимчасовою окупацією частини території України внаслідок збройної агресії з боку Російської Федерації. Вагомим кроком забезпечення культурної спадщини в анексованому Криму та на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей стало обрання України 30 листопада 2021 року на 9-му засіданні держав-учасниць Другого протоколу до Гаазької конвенції ЮНЕСКО 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту Україну членом Комітету із захисту культурної спадщини у випадку збройного конфлікту терміном на 4 роки до 2025 року.

Правоохоронні органи проводять роботу щодо протидії злочинності, однак цього вочевидь недостатньо.

Реалізація державної політики в галузі охорони археологічної спадщини та запобігання незаконному обігу культурних цінностей, зокрема, таких, що походять з об'єктів археологічної спадщини, їх розшук та повернення суттєво ускладнені через прогалини, слабкі місця та неузгодженості чинної нормативно-правової бази.

Органи державної влади та правоохоронні органи нерідко позбавлені можливості належного реагування на проблемні ситуації, як-от детекторний пошук, руйнування об'єкта археологічної спадщини, що не має статусу пам'ятки, привласнення та продаж предметів, що можуть походити з пограбованих об'єктів археологічної спадщини, але щодо яких складно довести походження предмета старовини саме з археологічного об'єкта.

Разом з тим, анкетування, яке проводилось в рамках проведеного на замовлення Програми розвитку ООН в Україні оцінювання ефективності застосування окремих законодавчих актів України, що регламентують збереження археологічної спадщини та інших культурних цінностей, свідчить, що за період 2015-2020 рр. органи охорони культурної спадщини майже не склали адміністративних протоколів про вчинення правопорушень законодавства про охорону культурної спадщини стосовно археологічної спадщини та актів про вчинення зазначених правопорушень юридичними особами, в тому числі про ухилення від підписання охоронних договорів на пам'ятки археології.

У цьому контексті показовим є те, що охоронні договори сьогодні мають лише менше 10 % пам'яток археології, що були на обліку ще 2000 року. Але органами охорони культурної спадщини не застосовується такий ефективний важіль впливу як притягнення до відповідальності за ухилення від підписання охоронних договорів.

Органи охорони культурної спадщини практично не фіксують самовільні роботи з метою незаконного пошуку археологічних предметів (детекторний пошук). Це, в свою чергу, експерти називають однією з причин відсутності заяв та повідомлень про

злочини, пов'язані з проведенням самовільних пошукових робіт.

Однією з причин недостатньої роботи органів охорони культурної спадщини щодо контролю за дотриманням законодавства про охорону культурної спадщини є те, що в багатьох областях України відсутні самостійні структури охорони культурної спадщини, а повноваження по її охороні та збереженню покладені на обласні управління культури або на управління містобудування та архітектури. Ситуація ускладнюється відсутністю достатньої кількості кадрів, що утруднює виконання покладених на органи охорони культурної спадщини функцій.

Крім того, Міністерство культури та інформаційної політики України вже 2 роки не може запустити роботу Державної інспекції культурної спадщини України та Державної служби охорони культурної спадщини України, створених постановою Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1185.

Отже, проблема має цілу низку причин: недостатня активність органів охорони культурної спадщини, музеїв та правоохоронних структур, прогалини в законодавстві, низька інформованість органів місцевого самоврядування та населення тощо.

Боротися з відповідними явищами потрібно, зокрема, й через оновлення застарілого та неефективного законодавчого механізму протидії правопорушенням проти культурної спадщини, а також підвищення ефективності механізмів взаємодії органів охорони культурної спадщини, правоохоронних органів, інших органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Протидія «чорній» археології стане ефективнішою завдяки усвідомленню місцевою владою своєї відповідальності за стан пам'яток, які розташовані в межах території, якою вона опікується.

Кожному важливо зрозуміти, що археологічний об'єкт - це не тільки розкопки як такі, сфера інтересів вчених-археологів та пам'яткоохоронців, а й туристична привабливість, розвиток інфраструктури, відремонтовані дороги й краще транспортне сполучення, розвиток місцевих ремесел і малого бізнесу, фестивалі, пленери та інші івенти.

Частково змінити стан речей може або заборона використання металодетекторів хоча б на окремих територіях, або запровадження їхньої реєстрації чи ліцензування, щоб посилити контроль.

Є думка, що частина нелегальних копачів, якими рухає не тільки бажання наживи, а азарт знайти щось цікаве, може відпасти, якщо залучати таких людей до офіційних розкопок на волонтерських засадах і більш широко проводити роз'яснювальну роботу про шкоду, яка наноситься внаслідок самостійних пошуків.

Також дослідники рекомендують зробити обов'язковими повідомлення музейників про знайдені археологічні предмети та їх подальший викуп державою, хоча це непростий шлях, бо, об'єктивно, українські музеї до такого розвитку фінансово і методологічно ще не готові.

Крім того, необхідно прискорити взяття на державний облік і надання відповідного статусу усім відомим наразі археологічним об'єктам, а також

запровадити державний облік археологічних предметів, які перебувають в приватному володінні, визначивши, що незаявлені на реєстрацію предмети вважаються незаконно набутими і підлягають вилученню та занесенню до державної частини Музейного фонду України.

Цей напрям досить складний: державна реєстрація усіх пам'яток - тривала в часі справа, а рухи щодо зміни законодавства у напрямку регулювання використання детекторів, обмеження обігу археологічних предметів та посилення відповідальності розбиваються об скелю того, що часто найбільшими колекціонерами є дуже впливові особи.

Однак цей шлях перспективний та відповідає європейській і світовій практиці охорони археологічної спадщини.

Наприклад, у Румунії проблему «чорних археологів» вирішили за два тижні - по всій країні пройшли затримання копачів, дилерів, антикварів, посередників. Також було видано наказ про негайну реєстрацію колекцій. І якщо в новій знахідки нема історії легального походження - ця річ підлягає конфіскації

Законодавство Естонії передбачає, що для отримання дозволу на детекторний пошук треба закінчити спеціальні платні курси. Не дозволяється шукати на пам'ятках та в зонах їх охорони. В разі виявлення кількох знахідок на обмеженій території, пошук треба припинити та повідомити про знахідки відповідному органу охорони чи музею. Усі знахідки мають бути здані державі, яка вирішує їхню долю. В разі потреби держава може виплатити нагороду, але необхідність такої виплати та суму визначає сама.

У лютому 2012 р. Латвія прийняла поправки до кримінального кодексу, якими передбачено покарання за зберігання, транспортування та торгівлю предметами старовини. Таким чином, цивільний обіг археологічних предметів там заборонений повністю.

В Італії існує підрозділ карабінерів, які займаються злочинами, пов'язаними з предметами старовини та мистецтва. Причому служать у ньому поліцейські винятково зі спеціальною освітою.

Міжнародне право дає Україні дієві механізми регулювання процесів, що стосуються захисту археологічних цінностей, на базі якого можна буде побудувати в Україні кримінальне законодавство в сфері охорони культурної спадщини набагато ефективніше, ніж воно є на сьогодні.

У 2017 р. Україна підписала так звану Нікосійську конвенцію - Конвенцію Ради Європи щодо правопорушень, пов'язаних із культурними цінностями. Конвенція мала би привести вітчизняне законодавство щодо протидії нелегальному обігу культурних цінностей у відповідність до європейських норм.

Для міжнародного права це досить прогресивний документ, який спрямовує країни-учасниці змінювати кримінальне законодавство - передбачити в ньому широкий спектр відповідальності за вчинені правопорушення по всьому «ланцюгу» - від викопування до торгівлі та розміщення на ринку. Йдеться, наприклад, про крадіжки, незаконні розкопки, ввезення і вивезення, незаконне придбання і продаж

предметів, що мають культурну цінність. Передбачено відповідальність не лише за викопування чи продаж, а навіть за розміщення оголошення в інтернеті.

Експерти вважають, що ратифікація Конвенції дозволить захистити і археологічне поле, бо спрямована на запобігання й боротьбу з незаконним обігом та знищенням культурних цінностей, а метою її є сприяння міжнародному співробітництву для боротьби з такими злочинами.

Раніше питання торгівлі культурними цінностями розглядалося як якась респектабельна справа аристократів, та коли на ринок світових культурних цінностей вийшли терористи, то актуальною стала й проблема безпеки. Тепер, завдяки Конвенції, мають бути застосовані ширші охоронні заходи.

Відповідно, там прописані обов'язки щодо перевірки легальності походження культурної цінності всіма суб'єктами, які їх хочуть придбати. Тому без підтвердження походження річ опиняється поза правовим полем. В Україні це дасть змогу обмежити обіг цих речей, прикрити аукціони.

Учасники таких нелегальних торгів іноді самі не розуміють, у яких жажливих процесах беруть безпосередню участь, і саме Нікосійська конвенція актуалізує ці проблеми та покликана звести їх нанівець.

Законопроекти щодо ратифікації Нікосійської конвенції та імплементації її норм до законодавства України підготовлені і з 2020 року перебувають на розгляді в Офісі Президента України.

Забезпечення дотримання режиму, спрямованого на збереження археологічних пам'яток культурної спадщини

Загалом уся історія законодавства про охорону культурної спадщини всіх країн однакова: на одній шальці терезів - приватна власність, на іншій - публічні інтереси. І кожна країна виходить із цього по-своєму.

Важливою проблемою в галузі збереження культурної спадщини є узгодження інтересів, пов'язаних з її охороною, та інтересів, пов'язаних із розвитком населених пунктів та економічною діяльністю, зокрема, будівництвом і землекористуванням, тому в сучасних умовах першочерговим завданням для створення балансу між цими інтересами є внесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, затвердження зон охорони, внесення вказаної інформації до державних земельного та містобудівного кадастрів.

Дані, що містяться в Реєстрі, є основними джерелами інформації про пам'ятки культурної спадщини, територію пам'яток та зони їх охорони. Ця інформація важлива для правоохоронних органів та під час формування і введення державного земельного кадастру, державного містобудівного кадастру, інших інформаційних банків даних, що використовують зазначену інформацію.

Таким чином, одним з надважливих завдань органів охорони культурної спадщини є актуалізація та належне ведення Державного реєстру нерухомих пам'яток

України, включення до нього всіх пам'яток національного та місцевого значення та оприлюднення Реєстру в актуальному стані.

Процеси, що відбуваються в рамках децентралізації та відкриття ринку землі, є окремим викликом для збереження археологічної спадщини – захист останньої потребує особливої уваги при розробці землепорядної та містобудівної документації і затвердженні відповідних нормативно-правових актів, оскільки стан обліку, специфіка захисту археологічних об'єктів та стан формування національної структури геопросторових даних і обмежені ресурси відповідних служб та організацій наразі роблять археологічну спадщину чи не найбільш вразливою.

При формуванні інфраструктури геопросторових даних відомості про об'єкти культурної спадщини та території, пов'язані з охороною культурної спадщини, повинні стати одними із базових геопросторових даних. Однак **на сьогодні через відсутність землепорядної документації з визначення меж переважної більшості режимоутворюючих об'єктів культурної спадщини вказана інформація ще не доступна у загальному доступі, землі історико-культурного призначення, в тому числі пам'ятки археології, їх зони охорони майже не відображені в державних земельному та містобудівному кадастрах.**

Землі лише 0,32 % пам'яток археології, що перебували на обліку відповідно до Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» станом на 2000 рік, наразі визначені у Земельному кадастрі України як землі історико-культурного призначення.

Виготовлення землепорядної документації щодо організації та встановлення меж пам'яток культурної спадщини, в тому числі пам'яток археології, та їх територій, хоч і є одним із заходів з охорони культурної спадщини, однак довгі роки майже не здійснювалось, насамперед через брак коштів на вказані цілі і неузгодженість пам'яткоохоронного та земельного законодавства. Тому часто інформація про територію пам'яток археології містилася в лише в обліковій документації на пам'ятку, яку вивчали тільки органи охорони культурної спадщини. У зв'язку цим в земельному кадастрі, іншій землепорядній документації необхідна інформація не відображається.

Крім того, самі пам'ятки (кургани, городища, поселення) не позначені охоронними знаками, а їх зони охорони не винесені в натурі (на місцевості), що призводить до технічних помилок щодо закріплення меж земельних ділянок і сприяє руйнації цих пам'яток або нерідко завдає їм нищівної шкоди. Під час будівельних і сільськогосподарських робіт допускається руйнування та розорювання унікальних давніх поселень. При цьому, якщо говорити про кургани та городища, то їх можна побачити неозброєним оком, але часто трапляється, що наявність пам'ятки може встановити лише фахівець, тому коли руйнується пам'ятка археології, цього може не помітити ніхто. Раніше утаємничення інформації про пам'ятки археології, відсутність на більшості пам'яток археології охоронних знаків, та невнесення меж охоронних зон

цих об'єктів в натуру пояснювались інтересами захисту цих об'єктів від мародерів. Водночас, в сучасні часи для чорних археологів не є проблемою знайти інформацію про об'єкти археологічної спадщини. Наявність охоронних знаків, максимальна відкритість інформації про пам'ятку археології стає дієвим механізмом її захисту, адже місцеві громади, знаючи, що в межах належної їм території є пам'ятка археології, яка підлягає особливій охороні, будуть більше звертати увагу на діяльність, яка ведеться в межах режимної території і в разі потреби – вживати заходів щодо припинення незаконних пошуків та оперативно передавати інформацію до правоохоронних органів. І чорні копачі вже не зможуть сказати, що не знали, що ведуть пошукову діяльність на пам'ятці.

Брак інформації про об'єкти культурної спадщини та їх реальний стан унеможливує повне врахування пам'яткоохоронних обмежень у земельному та містобудівному кадастрах, при плануванні та забудові територій, а отже, ускладнює ведення діяльності на землях історико-культурного призначення, забезпечення належної охорони культурної спадщини та використання її економічного потенціалу. Існуючі обмеження пам'яткоохоронного режиму пам'яток поки що не є відкритими даними, що призводить до ускладнень при плануванні суб'єктами господарювання своєї діяльності в межах територій, де має діяти пам'яткоохоронний режим.

Разом з тим, наразі, коли наша країна активно рухається в напрямку дерегуляції та цифровізації, її оцифрування матеріалів та занесення інформації про встановлені обмеження у використанні земель, пов'язаних з охороною культурної спадщини, до національної інфраструктури геопросторових даних, земельного та містобудівного кадастрів, є дуже актуальним та дієвим інструментом збереження культурної спадщини, в тому числі археологічної.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28 квітня 2021 року № 1423-ІХ внесено низку змін до Земельного кодексу та Закону України «Про охорону культурної спадщини», які набирають чинності з 26.05.2022 року. Встановлюється нормативне врегулювання меж і режимів використання пам'яток та їх зон охорони з обов'язковою фіксацією в Держземкадастрі. Крім того, визначається, що невід'ємною складовою науково-проектної документації у сфері охорони культурної спадщини є землевпорядна документація. Крім того, зазначений закон дозволив для наповнення земельного кадастру використовувати пам'яткоохоронну документацію, яку було виготовлено відповідно до раніше чинного законодавства. Такі зміни спрямовані на узгодження між собою пам'яткоохоронного та земельного законодавства і сприятимуть ефективному захисту нерухомої культурної спадщини.

У зв'язку з цим вкрай необхідною є активізація роботи з наповнення інформацією про режимоутворюючі об'єкти культурної спадщини державних земельного та містобудівного кадастру.

В рамках проведення цієї роботи також важливим питанням є необхідність проведення інвентаризації земельних ділянок під об'єктами культурної спадщини, зокрема пам'ятками археології.

Загалом в Україні близько половини усієї культурної спадщини складають археологічні пам'ятки. Відповідно до статті 17 Закону України «Про охорону культурної спадщини» усі пам'ятки археології, включаючи пов'язані з ними рухомі предмети, є державною власністю. Землі, на яких розташовані пам'ятки археології, перебувають у державній власності або вилучаються (викуповуються) у державну власність в установленому законом порядку, за винятком земельних ділянок, на яких розташовуються пам'ятки археології - поля давніх битв.

Разом з тим, відомі випадки, коли в порушення зазначеного Закону пам'ятки археології опинялися в приватній власності. Також нерідкими є випадки, коли в приватній власності опинялись археологічні об'єкти культурної спадщини, які на момент приватизації або не стояли на державному обліку як пам'ятки, або взагалі були невідомі науці, а пізніше набули статусу пам'яток археології і мають перебувати в державній власності. Стосовно всіх цих випадків має проводитись робота щодо повернення археологічних пам'яток у державну власність. Певна робота в цьому напрямку ведеться, однак багато земель, на яких розташовані пам'ятки археології, залишаються в приватній власності і продовжують розорюватись або навіть забудовуються, як це сталося з пам'яткою національного значення Хотівське городище, що розташована в с. Хотів Київської області.

Ліквідація пам'яткоохоронної експертизи проектів землеустрою, пов'язаних зі зміною власника/користувача земельної ділянки або зміни категорії земель до сьогодні сприймається пам'яткоохоронцями та археологами як передчасна.

Варто зазначити, що у зв'язку з набранням 27.05.2021 чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» виникла законодавча колізія щодо форми власності на землі історико-культурного призначення, на яких розміщені пам'ятки археології.

Зокрема, згідно з п. 24 Перехідних положень Земельного кодексу України до земель комунальної власності віднесено всі землі державної власності, окрім виняткових випадків. Однак, землі пам'яток археології до вказаної категорії не віднесено.

Водночас, як зазначалося, відповідно до ст. 17 Закону України «Про охорону культурної спадщини» землі, на яких розташовані пам'ятки археології, перебувають у державній власності або вилучаються (викуповуються) у державну власність в установленому законом порядку, за винятком земельних ділянок, на яких розташовуються пам'ятки археології - поля давніх битв.

Таким чином, вказана законодавча колізія потребує опрацювання та усунення.

Отже, щоб зміни відбувалися, працювати на збереження археологічної спадщини мають усі - й науковці, й урядовці, й громадяни - адже що більше люди знатимуть про унікальні городища та кургани, які розташовані зовсім поруч, то частіше звертатимуть увагу на «чорних археологів», які на сьогодні відчують таку безвідповідальність і нахабство, що облаштовують свої кемпінги навіть на городищах на території сучасних сіл, і, не криючись, копають посеред білого дня. Держава має задіяти всі механізми збереження археологічної спадщини, боротьби з нелегальним обігом культурних цінностей, розшуком своїх цінностей за кордоном. Ми повинні навчитися оберігати культурну спадщину в нових умовах, коли злочинці на користь своїм протиправним інтересам використовують сучасні технології, але точно так новітні технології і підходи може використати і держава в протидії протиправним посяганням.